

Мср Николина Тутуш

ЗООМОРФНЕ ПРЕДСТАВЕ ПРАВЕДНИКА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЦРКВЕНОЈ ПОЕЗИЈИ*

У раду се сагледавају значења симбола животиња (*јелена, њишце, орла, њрице, њолуба, њолубице, ласџавице, њчеле*) који се у српској средњовековној црквеној поезији јављају у функцији представе праведника, било за његовог овоземаљског живота или након упокојења. Указује се на време њиховог појављивања и трајања, опсег значења, могуће извориште и развојни пут. Резултат до ког се долази симболику животиња осветљава као битно, сложено и динамично поетичко поље српске средњовековне црквене поезије, а српске средњовековне писце као искусне и даровите књижевне трудбенике, који су успевали да духовни и религиозни свет свога доба, на естетски и литерарно високом нивоу, изразе и осликају спознатим животињским светом.

Кључне речи: симболика животиња, хришћанска симболика, српска средњовековна црквена поезија.

Присутан у човековом свакодневном животу, животињски свет је постао и важан део његовог културног, уметничког и књижевног израза.¹ Запрепашћен снагом дивљих звери, одушевљен лепотом и хитрином безазлених шумских животиња, занесен појем птица или њиховим високим летом, подстакнут трудољубивошћу једва видљивих бубица, средњовековни хришћанин је успевао да свој религиозни и духовни свет врло живописно

* Рад је настао у оквиру истраживања на Филозофском факултету у Новом Саду финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уговор бр. 451-03-9/2021-14/200166).

¹ О значају животињског света за хришћанску културу и уметност најочигледније сведочи високи степен његове присутности, како у старозаветним, тако и у новозаветним књигама *Светио њисма* – у њима се броји 120 животињских врста (Visković 2009: 98). О симболизму животиња у *Светиом њисму* в. ВРНЋИЋ 2007; VISKOVIĆ 2009: 96–106; GROSSEL 2012; WAJDA 2013.

дочара, између осталог, и животињама, које је имао у свом личном, али некада и само у читалачком искуству, доделивши им улогу носилаца симболичног значења. Српски средњовековни писци не заостају за том традицијом – зооморфни симболи у старој српској књижевности чине посебну, добро развијену и усложњену, скупину симбола. Њихова употреба нарочито ја заступљена у делима црквене поезије, у којој се проналази разноврсни каталог животиња симболичног значења – од фантастичних бића (*змај*), морских немани (*кии*), дивљих звери (*лав*, *вук*), гмизаваца (*змија*), припитомљених животиња (*јас*), домаћих животиња (*овца/јајње*, *коза*), дивљачи (*јелен*), птица (*јавран*, *орао*, *јрлица*, *јолуб*, *јолубица*, *ласјавица*), до ситних инсеката (*јчела*, *мува*, *јаук*). Овом приликом пажња ће бити посвећена зооморфним симболима чија је функција представа праведника, како за живота, док се подвигом успињао ка небеским висинама, тако и након упокојења, када као становник рајских насеља постаје и небески заштитник свог отачаства. Реч је о симболима *јелена*, *јишице*, тј. *орла*, *јрлице*, *јолуба*, *јолубице*, *ласјавице*, и *јчеле*.²

1. Дивљач – СИМБОЛ ЈЕЛЕНА. Јелен (*Cervus elaphus*), дивљи папкар из породице *Cervidae*, „дугих ногу, кратке длаке и кратког репа, чији мужијаци имају разгранате коштане рогове” (РСКНЈ 2: 720),³ у српску средњовековну поезију улази у XIII веку, а поново се јавља тек у XVI. Проналази се у свега три дела – први пут у *Заједничком канону Свештоме Симеону и Свештоме Сави на осам јласова* Теодосија Хиландарца, затим у *Служби Свештом архиепископу Максиму Бранковићу* Непознатог Крушедолца и у *Акајисцију Свештоме Сави* Непознатог Писца.⁴

Општа симболика ове дивљачи у хришћанској култури позитивно се оцењује.⁵ У *Свештом јисму* јелен је највише цењен због своје хитрине – праведнику Творац даје ноге *као у јелена или кошуице*, што га чини напредним

² Истраживање је предузето на грађи широког обима – на службама, канонима и акадистима посвећеним српским светитељима насталим у периоду од 13. до 17. века, а обједињеним у трима књигама *Србљака* штампаног 1970. године (*Србљак I, II, III*, 1970).

³ Сличне или готово исте дефиниције јелена бележе и други речници српског језика: РСКЈ 2: 595; РСЈ: 508.

⁴ Посредно, преко мотива ујелењене душе, симбол јелена се, условно речено, јавља и у Теодосијевој *Служби Свештоме Сави*, у другој песми *Другој канона Свештоме Сави о чудотворствима њејовим* (Теодосије Хиландарац 1970а: 267). О генези наведеног мотива у српској средњовековној књижевности, као и о симболу јелена сагледаног на ширем књижевном пољу в. Томин 2008: 91–102; о симболици јелена у српској средњовековној прози в. Трифуновић 1965: 170–171.

Стваралаштво Теодосија Хиландарца везује се за XIII век (Шпадиљер 2010), док се *Служба Свештом архиепископу Максиму и Акајисцију Свештоме Сави* непознатих писаца сматрају остварењима XVI века (Трифунвић 1970: 330, 344).

⁵ О томе сведочи и забележена пракса средњовековних властелина и владара да, у знак мира и пријатељства, на поклон дарују припитомљеног јелена (Трифунвић 1965: 170).

и благословеним (2 Сам 22: 34; Пс 18: 33; Авак 3: 19), брз човек се поистовећује са јеленом, тј. срном (2 Сам 2: 18), девојчин драги је брз као срна (Пп 2: 9, 17; 8: 14), праведник који жуди за Богом изједначен је са јеленом који жури на извор воде (Пс 42: 1–2), док се, с друге стране, несрећни људи поистовећују са јеленима који не успевају да пронађу пашу (ПлЈ 1: 6).

Најјачи утицај на развој хришћанске симболике јелена остварила је псалмска књижевност. Захваљујући њој јелен постаје слика побожности и монашког позива, самоће и чистог живота (GRGIĆ 1979: 296), због чега се светитељи, попут Светог апостола Андреја Првозваног, њиме представљају (ЗЦП 2021: 193). Поред тога, на основу средњовековних веровања, која јелену приписују улогу вечитог непријатеља змије, симбола зла и греха, коју може да убије и чији отров може да преживи (Фисиолог 1989: 45), ова животиња је у хришћанској уметности постала и симбол Христа који изгони ђавола, човека који се обнавља добрим делима и окреће *Свешћом њисму*, који се склања од овоземаљских искушења (в. БЕЛОВА 2001: 106–107, 282; VIDERMAN 2004: 135–137; ТОМИН 2008: 95).

У наведеним делима српске књижевности овај зооморфни симбол јавља се само у представи два српска светитеља, Светога Саве и Светога Максима Бранковића, који се, као праведници који су похитали Христу, сликају као јелени који жуде и трче ка извору воде да утоле своју жеђ.⁶ Његова употреба и реализација непосредно се темеље на стиховима 42. псалма: „Као што кошута тражи потоке, тако душа моја тражи тебе, Боже! Жедна је душа моја Бога, Бога живог; кад ћу доћи и показати се лицу Божијему?” (1–2), који су јелену дали његово, у хришћанској култури општепознато, симболично значење „душе која чезне за Господом” (Томин 2008: 95). У светлу тумачења овог псалма које је дао Свети Јован Златоусти, према којем се жеђ за Богом доводи у вези са одсуством греха (Томин 2008: 96), српски светитељи показују се као они који су, духовно се очистивши, спремни да му служе.

Притом, битно је указати и на снажну хришћанску симболику воде с којом је симбол јелена у овим стиховима, како у библијским, тако и српским, тесно повезан. Вода са источника, што је посредно одређује као чисту и свежу и као једину која може да угаси жеђ, дефинише се као крајњи циљ, као једина сврха – њоме се означава извор живота, духовна храна, право и истинито учење које води до спознаје Творца, а до ког се стиже снагом искрене љубави и чежње, оличене у мотиву жеђи.⁷

⁶ Тиме се симболика животиња потврђује као још једно средство којим састављач *Службе Свешћом архиепископу Максиму* химнографски портрет светитеља уподобљава химнографском портрету Светога Саве. О тенденцији повезивања светих Бранковића са светородном лозом Немањића, присутној и у другим култним списима посвећеним Бранковићима, као и у ликовним представама, в. Томин 2007: 176–183, 218–229. О начину реализације исте идеје на примеру симболике биља в. Тутуш 2018: 19.

⁷ Вода је у хришћанској уметности од најранијих времена коришћена за симболичну представу главних елемената човековог духовног живота – свете тајне крштења, проповедања хришћанства и благодати Светога Духа. У *Свешћом њисму* Христос и јеванђелисти, а

Притом, симбол јелена смешта се у ширу песничку слику праведниковог одрицања од овог света и прозрења замке лукавог ђавола, тј. заједно са њим се јављају мотиви лова и ловине, као и мотив мреже – светитељ, јелен, ловина је коју ђаво не успева да ухвати у своју мрежу и који, бежећи од свог прогонитеља, завршава у мрежи Светог Духа.⁸ Неретко, представа праведника овог типа садржи и преокрет, неочекивани догађај, који почива на његовој мудрости, а који за крајњи исход има његово потпуно посвећење Богу:

„*Јелен*, жудећи за Христом источником живота,
нелажно, Саво, показао се јеси,
и као *јеленолика ловина*
прескочив замке препреденог ловца,
у мрежи пресветога Духа
ловина благопријатна Богу нађе се”
(Теодосије Хиландарац 1970б: 371).

Симболична представа праведника као јелена, иако не тако честа у црквеној поезији, показује се као веома развијена, богата мотивима. Поред већ наведених, могу се издвојити још мотиви хитрине и стреле, који се, такође, могу тумачити у контексту лова и ловине, а за које се уско везује и мотив срца, поља битке за спас сваког човека. Помоћу њих Теодосије Хиландарац врло сликовито дочарава Савину драматичну борбу за испуњење своје жеље да се посвети служењу Богу, монашком животу, описујући, притом, и све етапе те борбе – Савину љубав према Богу као први корак тог пута, затим истрајност у остварењу намере, напуштање дотадашњег живота и савладавање препрека које су се пред њим испречиле:

„У срцу, Саво, љубав Христову примивши,
као јелен на источнике за њиме поштра
прогоњен од ловаца што те за ловину своју држаху,
по Божјем промислу њих си прехитрио
и безделне отпустио јеси ономе што их посла,
божаствене ревности стрелом у срце устрељен”
(Теодосије Хиландарац 1970б: 393–395).

Таква слика Светога Саве сачуваће се и у наредним вековима. Непознати Писац, у свом *Акаџисџу Светоме Сави*, везаће симбол јелена за Свету

у византијској и старословенској црквеној поезији, поред њих, и Богородица и други светитељи представљани су изворима, потоцима и рекама (нпр. Јер 2: 13; 17: 13; Јн 4: 10–14; 7: 37–39; Отк 21: 6; 22: 1–2; ЗЦП 2021: 138; 177; 307; 333; 341, 346; 363; 370, 372, 375; 453; 556; 601; детаљније о симболици воде у православном хришћанству в. Јовановић 2009: 204–205).

⁸ Реч је о принципу устаљене и раширене употребе псалма 42, а самим тим и симбола јелена, уоченом поводом њиховог сагледавања у Теодосијевом стваралаштву посвећеном Светом Сави и житијима Јоакима Сарандапорског, Јована Рилског и Прохора Пчињског, а који гласи: „[...] јелен је симбол жудње за Христом и јавља се [...] у моменту остварења одлуке светога да се посвети монашком животу” (Томин 2008: 100).

Гору, место Савиног замонашења и духовног подвига, означивши је као кључну тачку његове сакралне топографије, извор са којег је окусио *ӣиће живојоносно*:

„Као *јелен* на источнике водне
одјурио јеси, богомудри Саво, у Свету Гору,
иштући пића животоносног
оставио си владара родитеља и светску славу,
пустињу и ништету заволео јеси
желећи да просветлиш људе своје
[...]"
(Непознати Писац 1970: 215–217).

Представа Светог Максима Бранковића као јелена нешто је другачија и скромнија. Мотив одрицања од овоземаљског добра и тежња ка небеском животу основа је песничке слике треће песме *Канона* светитељу, у којој се јавља симбол јелена, с тим да он не подразумева мотиве лова и ловине, већ мотив предака-праведника, чији пример, кренувши њиховим стопама, владика Максим следи:

„Хвалама даштујемо триблажена оца,
јер небеско желећи земаљско остави
и по стазама праведника потрчав
као *јелен* жудећи за воде изворима
тако усрдно следио јеси
стопе родитеља својих”
(Непознати Крушедолац 1970а: 483).

2. Птице – симболи орла, голуба, голубице, грилице и ластавице. У старој српској црквеној поезији птице (*Aves*) су чести симболи, који у њу долећу у XIII веку и на њеном поднебљу остају наредна четири столећа. По први пут се јављају у *Служби Светом Пејтру Корицком* Теодосија Хиландарца, затим у *Служби Светом архиепископу Арсенију* Данила Пећког, *Служби Светом архиепископу Никодиму* Марка Пећког, *Служби Светом Јоаникију Девичком* Непознатог Девичанца, *Служби Светом краљу Стефану Дечанском* Григорија Цамблака, *Служби Светом архиепископу Максиму Бранковићу*, *Служби Светој мајки Анђелини Бранковић*, *Служби Светом десјоипу Јовану Бранковићу* непознатих крушедолских монаха, *Акаџисџиу Светоме Сави* Непознатог Писца, *Служби Светом Симону* патријарха Пајсија, а условно, преко мотива крила, и у другим прославним саставима.⁹

⁹ О времену Теодосијевог стварања и времену настанка *Службе Светом архиепископу Максиму* и *Акаџисџиу Светом Сави* непознатих писаца в. напомену бр. 4; наведена дела Данила Пећког датирају се XIV веком (Мак Данијел 1989: 19–20), Марка Пећког, Григорија Цамблака и Непознатог Девичанца XV, непознатих крушедолских монаха XVI, а патријарха Пајсија XVII (Трифуновић 1970: 308–309, 316, 323, 332, 334, 349).

Њен симболизам у средњовековној, као и у библијској, књижевности почива на особеним карактеристикама њеног изгледа, пре свега на поседовању крила као основног средства за кретање и хроматским одликама њеног перја, као и на карактеристикама њеног понашања, пре свега оглашавања (поја, гугутања, кликтања) (више о томе в. GROSSEL 2012). Због својих крила, могућности кретања у ваздуху и на великим висинама, од давнина су сматране симболичним представама људских душа и духовног света (GRGIĆ 1979: 495) – „према учењу Светог Григорија Назијанског, [птице] представљају душу васкрслих праведника” (ЈОВАНОВИЋ 2009: 520). И у средњовековној књижевности и у монументалној уметности птице, заједно са флоралним мотивима, најчешће винове лозе, финика, кедрa и маслине, чине основу рајског пејзажа (ЈОВАНОВИЋ 2009: 520; в. и ANGUŠEVA – ĐIMIĆ 2012: 290; Тутуш 2021: 111–112) – оне су, дакле, становници рајског врта, а на основу веровања да душе праведника насељавају рајска насеља, постале су и симболи самих праведника који су се својим подвигом и врлинама успели до небеса.

У српској средњовековној црквеној поезији јавља се неколико симбола птица, носилаца позитивних вредности. То су *орао*, *јолуб*, *јолубица*, *јрлица* и *ласјавица*. Ипак, сваки од ових симбола одликује се сопственим особеностима и, у складу са тим, одређеном, изнијансираном, семантиком, а на основу тога да ли се њима приказује праведник као подвижник који стреми ка небесима или праведник као становник рајских насеља, могуће их је, условно речено, поделити на две групе – симболе пустињских птица и симболе рајских птица.

2.1. Пустињске птице – грлица. Симболи птица у представама праведника за живота везују се за имена двојице српских средњовековних пустињака, Светог Петра Коришког и Светог Јоаникија Девичког. Реч је о отшелницима који су живели у усамљености, тишини, лепоти и суровости пустих, врлетних предела и, одолевајући искушењима, поражавајући демоне, стизали до небеских висина, тј. до рајских насеља. Њихово поистовећивање са птицом, неодређеном или, пак, пустињском грлицом, остварено је управо на основу начина њиховог живљења и места које су себи одабрали за подвиг. Њихове испосничке келије су, попут гнезда птица са којима деле пустињу, високо изнад нивоа земље, у стеновитим пештерама и шупљем дрвећу, при чему се висина показује као основна симболична компонента – висина подвижничког станишта, његова способност да опстаје у таквим условима, одговара његовом стеченом духовном богатству, а крила, као средство којим се на ту висину успео, снази његовог подвига:

„Високо уїнежђена ѿиїица
у сїеновиїиу ѿещїеру, оче, уселио си се,
на студени промрзаван
и врућинoм жежен,
Амалика – тело своје низложио јеси

и бестрашћа светлошћу, оче, облиставан
 као муњама огњеним молитвама својим
 бесовски збор попалио јеси,
 на стени гроба твојега
 где као на стубу стајао јеси,
 тамошњу змију прогнавши, свети,
 молитвама својим, блажени Петре,
 Христа Бога моли за душе наше”
 (ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ 1970в: 483);

„На стени, по псалму,
 као *ййишца усамљена на крову*
 поваздан злостављан од врага и нападан,
 трпећи, претрпео јеси Христа ради
 и горду њихову на тебе хулу и понижавање
 уз помоћ Христову оборио јеси”
 (ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ 1970в: 501; в. и 493).

У стиховима непознатог девичког монаха посвећеним Светом Јоаникију Девичком светитељ се назива *ййичеѿом ѿрличиним*, што је, уједно, једини помен овог симбола у српској средњовековној црквеној поезији. У библијској књижевности грлица, такође, није честа – она је жртвени дар (1 Мој 15: 9) и део љубавног пејзажа (Пп 2: 12–13). Међутим, с обзиром на библијску семантичку истоветност орнитонима *јолуб*, *јолубићи*, *јолубица* и *јрлица* (Јовановић 2009: 522), може се претпоставити да је симбол *јрлице* (*Streptopelia turtur*),¹⁰ „шумске птице селице [...] из породице голубова (*Columbidae*)” (РСЈ: 226) и сличне голубу (РСКЈ 1: 569; РСКНЈ 1: 643), истоветан симболу голубице и голуба. У складу са тим, њоме се означавају Свети Дух, мир, жртва, усамљеност, пустињски живот, супружничка верност, чистота удовства, целомудреност, верно пријатељство, покајање, душа праведника (в. Фисиолог 1989: 43–44; БЕЛОВА 2001: 90–91; GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 250; GROSSEL 2012: 265), као и Преображење Христово и хришћанска црква (БЕЛОВА 2001: 90–91).

Ипак, значење симбола грлице у стиховима Непознатог Девичанца, у којима се она смешта у пусте горе, најприближније је оном значењу забележеном у *Фисиолоју*, где се она, такође локусно одређена пустим местом, наводи као узорни пример верности и љубитеља самоће (1989: 43–44). Захваљујући верности Христу, ради ког се и одважио на живот у ненасељеним горама, Свети Јоаникије Девички, у таквом специфичном окружењу, и успева да спозна Творца:

„Заповедио си души својој да по горама лети
 као *ййиче ѿрлично*, Јоаникије, на горама пустим,

¹⁰ Орнитоним *јрлица*, поред наведене, може се односити и на следећу врсту птица: *Plegadis falcinellus* (ОР: 151).

и одатле преселио се јеси,
јер у горама дознао јеси
Бога достојно да видиш”
(Непознати Девичанац 1970: 395).

Поред тога, симболични слој препознаје се и у начину птичијег кретања – њен лет изнад земље, људи, крошњи дрвећа и стена може се протумачити као представа праведниковог одрицања од овог света, духовне удаљености од свега овоземаљског и одолевања греху. Тај ниво духовног подвижништва означава се и као стање човековог бића из којег се он, припремљен и уподобљен небеским бићима, лако пресељава у рајске висине.

У *Служби Свештом Јоаникију Девичком* провејавају и библијске реми-нисценције о птицама као бићима која су се потпуно препустила Божијој вољи (Мт 6: 26). Подредивши се том библијском закону сиромаштва, Јоаникије Девички је попут небеских птица. Следећи Христове речи: „Не брините се душом својом, шта ћете јести, или шта ћете пити; ни тијелом својим, у шта ћете се одјенути. Није ли душа претежнија од хране, и тијело од одејела?” (Мт 6: 25), он ниједног тренутка није забринут за храну или одећу. Тиме се, на још један начин, проговара о величини његовог подвига и уздигнутости над земаљским светом и потребама земаљског човека:

„Законима Христовим научив се,
бринуо се ниси о храни и одећи
и небеских *й̑и̑ица* дело извршио јеси, оче,
и у дрво шупље уселио се јеси,
без покроба и без хране
многе дане провео јеси, пребогати”
(Непознати Девичанац 1970: 395).

2.2. РАЈСКЕ ПТИЦЕ – ОРАО, ГОЛУБ, ГОЛУБИЦА И ЛАСТАВИЦА. Символима *орла*, *јолуба*, *јолубице* и *лас̑авице* српски средњовековни песници означавају светитеље као становнике небеских насеља, који, и након упокојења, брину и штите свој народ, водећи га ка истом циљу као што су то чинили и док су на земљи проповедали и сведочили јеванђеље – вечном спасењу. Метаморфоза праведника у птицу, светитеља, житеља раја, манифестује се израстањем птичијих крила, *зла̑них*, *орлових*, *јолубијих* или *лас̑авицијих*, сатканих од подвига и трпљења, оплемењених добрим делима, помоћу којих праведник савладава, *й̑ара*, небеске висине и пристиже у дом Господњи, зелени врт са извором свеже воде.¹¹ Тај преображај врло лепо и импресивно приказују стихови којима се прославља Свети деспот Стефан Бранковић:

¹¹ Постајући птица праведник се приближава образу анђела, а основни елементи његовог саображавања јесу *крила*, бела и златна боја *й̑ерја*, *й̑ој*, који одговара анђелској не-престаној прославној песми, и *небеса*, као место коначног одредишта, што је врло лепо видљиво у стиховима Светом Јоаникију Девичком: „Добродетелним крилима на небеса

„Радуј се, Стефане блажени,
јер искован трпљењем
и очишћен болестима,
позлаћен добродетељима,
облакшав крила сваким видом добродетељним,
танка и високопарна их показав,
ка жућеном узлетео јеси,
за труде тамо починуо јеси
на води спокојној наслађујући се,
моли за појце твоје”
(Непознати Купиновљанин 1970: 417).

Притом, у примерима овог типа видљива је разноликост птичијих врста, што показује песникову заинтересованост за ову тему, а пажљивим читањем и тумачењем уочава се и законитост њихове употребе.

2.2.1. СИМБОЛ ОРЛА. Орао (*Aquila*),¹² снажна птица грабљивица изузетно оштрог вида (РСЈ: 884; РСКНЈ 4: 171), као носилац симболичног значења у српској средњовековној црквеној поезији први пут се јавља у XIV веку, у *Служби Светиом архиепископу Арсенију* Данила Пећког, затим у XV, у *Служби Светиом краљу Стефану Дечанском* Григорија Цамблака и *Служби Светиом Јоаникију Девичком* Непознатог Девичанца, и још у два дела XVI и XVII века – у *Акаџисџиу Светиоме Сави* Непознатог Писца и у *Служби Светиоме Симону* Пајсија Јањевца.

Библијска симболика орла обележена је и позитивним и негативним вредностима. Он је симбол Божије бриге за изабрани народ и праведнике (2 Мој 19: 4; 5 Мој 32: 11–12), брзине и снаге (2 Сам 1: 23; ПлЈ 4: 19), Божије промисли и силе (Јов 39: 29–33; Јез 1: 5–10; Отк 4: 7), обновљања (Пс 103: 5; Ис 40: 31), начела добра (Откр 12: 14) и небеских сила (Отк 4: 7–8; 8: 13) (в. и Јовановић 2009: 525). С друге стране, као грабљивица која не остаје без свог плена, орао се јавља и симболом казне и уништења (5 Мој 28: 49; Јер 48: 40; 49: 22; Ос 8: 1; Авак 1: 8), гордости и надмености (Јер 49: 16; Авд 1: 4), а, на основу брзине свога лета, и симболом овоземаљске краткотрајности и пропадљивости (Јов 9: 26; ПрС 23: 4–5).

Због своје лепоте, спретности и храбрости орао је именован и краљем птица (Фисиолог 1989: 48) и у средњовековној хришћанској култури се устаљује као симбол позитивног предзнака. Орао „који убија змију у хришћанској симболографији има значење Христове победе над злом, односно победе светлости над тамом и Сатаном” (Јовановић 2009: 525; в. GRGIĆ 1979: 440–441; ПЕТКАНОВА 1994: 72). Он је и симбол Светог јеванђелисте Јована (GRGIĆ 1979: 441; Јовановић 2009: 525), као и Христа и његовог крштења у

узлетев./ светлости тросунчаној приближив се,/ и с анђелима песму трисвету певајући,/ са њима све нас помињи/ твојега спомена штоватеље” (Непознати Девичанац 1970: 405).

¹² Орнитоним *орао*, поред наведеног, може се односити и на следеће врсте птица: *A. chrysaetos*, *A. heliaca*, *Circaetus*, *Circus aeruginosus*, *Gyps fulvus*, *Haliaeetus*, *Hieraetus* (OP: 183).

Јордану, човека чија се душа обнавља окретањем ка Божијој речи или крштењем, грешника коју своју душу чисти искреним покајањем, дарежљивости и свете тајне евхаристије (Фисиолог 1989: 48; Петканова 1994: 72; Белова 2001: 195–196; Јовановић 2009: 525; Viderman 2004: 270), а, због оштрине свога вида, сматра се и пророчком птицом (Grosset 2012: 270).¹³ Светитељи, прослављени својим мисионарским подвигом, попут Светог Кирила и Методија, у старословенској химнографији називају се орловима (ЗЦП 2021: 378).

У српској средњовековној поезији симбол орла увек има позитивно значење – њиме се представљају Свети архиепископ Арсеније, Свети краљ Стефан Дечански, Свети Јоаникије Девички, Свети Сава и Свети Симон, и њиме се, пре свега, истиче њихова духовна чистота, заштитничко настојање и деловање у сврху очувања вере и верника. Тако је Свети архиепископ Арсеније, посветивши се, *орао који обнавља младоси своју*, Свети Стефан Дечански *високојарни орао њо чистиоји духовној*, Свети Сава *крилаји орао који чува верне људе као тишиће*, а Свети Симон *орао који на своја крила узима тишиће*.¹⁴

Најчешће је реч о непосредном утицају старозаветне књижевности. По свему судећи, српски песници су, овог пута, посебно били надахнути *Псалтиром*, *Друјом* и *Петом књигом Мојсијевом*. Тако Данило Пећки, у својој *Служби Свештом архиепископу Арсенију*, у стихирама гласа петог, за представу светитеља употребљава пети стих 103. Давидовог псалма, којим објављује Божију милост над праведником и његово духовно обнављање. Развијајући мотив овоземаљске пролазности и човекове телесне несталности, псалмопојац уводи мотив орла као противтежу ништавности овога света и везује га за Господа, дародавца свакога добра (Пс 103). У стиховима Данила Пећког истоветни мотив орла такође се везује за сферу божанског, обележену тренутком примања *небеске зраке*, омогућеном напуштањем свега овоземаљског и достизањем највиших висина:

„Радуј се, богоговорна главо,
што светог Духа речи говори,
трубо анђелска
што свима награду јавља,
светитеља саселниче,
грешника заступниче,
топла утехо поклоника твојих,
и овим узвођен,
небеску зраку примив,

¹³ Орао је и чест хералдички симбол. „Посебна врста орла, двоглавог орла, у Византији, а потом и у средњовековној Србији, била је царско знамење и обележје власти. У том контексту симбол двоглавог орла је чест мотив на одећи владара, на тканинама у храму, у декорацији фасада, на олтарским преградама” (Јовановић 2009: 525, в. и Петканова 1994: 73–74; Viderman 2004: 271–272).

¹⁴ О симболици орла у српској средњовековној прози в. Трифуновић 1965: 167–168.

*обновио си као орао младосӣ своју,
учењем чеда просветљавајући,
небески човече,
земаљски анђеле,
Арсеније преосвештени,
Христа Бога моли
да дарује душама нашим мир
и велику радост”*
(Данило Пеџки 1970: 15–17).

У *Акаџисџу Свџџом Сави* Непознатог Писца и *Служби Свџџом Симо-ну* патријарха Пајсија уз симбол орла везује се мотив птића и мотив крила, при чему се запажа очигледна сличност у стваралаштву двојице песника, како у елементима симболичне представе светитеља, тако и у њиховој семантици:

*„Радуј се, велики благочашћа стубе,
радуј се, тврда православља тврђаво,
радуј се, дивни Христове вере љубитељу,
радуј се, ревносни нечашћа прогонитељу,
радуј се, правило вере благочастиве,
радуј се, јер тобом благочашће штити се,
радуј се, крилаӣи орле шџџо чува верне људе као ӣӣӣӣе,
радуј се, светитељу Саво, српски просветлитељу”*
(Непознати Писац 1970: 221);

*„Раширивши своје молбене руке као орао крила
на своје раме разумно узео јеси ӣӣӣӣе,
људе своје што с вером припадају
часноме твоме ковчегу,
и од сваких нас напасти избави,
оче Симоне”*
(Пајсије 1970: 347–349).

Симбол крилатог орла у овим стиховима има значење светитеља који својом молитвом, *орловским крилима*, штити православну веру и вернике, као што орао чува своје птиће, што указује на родитељски, пожртвовани и брижни однос светитеља према онима који му се моле и несебичну љубав коју родитељ гаји према свом чеду. Стихови патријарха Пајсија занимљиви су и због успостављене везе између руку подигнутих на молитву и орловских крила, тј. због указане физичке сличности између свештеника који се уздигнутих руку моли, и својом молитвом штити верујући народ, и орла који је раширио своја крила спреман на лет. У том контексту, молитва се на још једном пољу, физичкој појавности човека током молитве, изједначава са крилима и означава као средство човековог узлетања са земље, симбола пролазности, ништавности и грешности, ка небесима. Таква семантика овог

симбола почива на неколико старозаветних извора у којима се орао користи за сликовито представљање Божије бриге. Пре свега, реч је о *Друјој књизи Мојсијевој*, у којој се јеврејско ослобађање из египатског ропства представља као лет на орловим крилима у обећану земљу (19: 4) и о *Петјој књизи Мојсијевој*, у којој се каже да Бог чува Јакова и народ његов „као што орао измамљује орлиће своје, диже се над птићима својим, шири крила своја, узима их и носи на крилима својим” (32: 11). На основу тога светитељ се може дефинисати као мудри праведник који се одрекао земаљског блаженства зарад небеског, који је прво молитвом и подвигом стекао орловска крила и полетео у духовне висине, а затим својим крилима заштитио и сачувао друге, поневши их на њима путем спасења.

У представи Светог Стефана Дечанског симболом орла, чији атрибут указује на висину као јединицу мере духовног (уз)раста, посредују се светитељева праведност и богатство врлинама – Свети Стефан Дечански се на лествици хришћанских врлина стечених подвигом, помагањем сирочади, храћењем удовица, тешењем страдалника, служењем ништих и добрим управљањем (Џамблак 1970: 311–313), успео до орловских висина. Јасних назнака библијског утицаја у овом наводу нема. Међутим, као могући могу се навести оне старозаветне књиге у којима се орлом означава мудар праведник и снага оног који је са Богом. То су *Приче Соломонове*, где се човеку саветује да превазиђе земаљску ништавност и „начини себи крила и као орао одлети у небо” (23: 4–5), као и *Књига пророка Исаије*, где се за верујуће у Господа каже да „добиају нову снагу, подижу се на крилима као орлови, трче и не сустају, ходе и не замарају се” (40: 31). Могући одједи *Прича Соломонових* (23: 4–5) наслућују се и у стиховима испеваним у славу Светог Јоаникија Девичког. Симболом орла у овом примеру слика се светитељ који је својим подвигом прелетео овоземаљски свет и од пустих гора начинио небеса (Непознати Девичанац 1970: 385).

2.2.2. Симболи голуба и голубице. Симболи голуба и голубице (*Columba*),¹⁵ мужјака и женке једне од врста из породице *Columbidae* (РСКНЈ 1: 448, 451; РСКЈ 1: 526, 527; РСЈ: 210), иако једни од најпознатијих зооморфних хришћанских симбола, у стару српску црквену поезију долазе тек у XVI веку са стваралаштвом непознатих крушедолских монаха, састављача *Службе Свештом архиепископу Максиму*, *Службе Свештој мајки Анђелини Бранковић* и *Службе Свештом десјошу Јовану Бранковићу*.

Основно симболично значење голуба и голубице у хришћанској уметности јесте значење Свотога Духа, утемељено на јеванђељским редовима о Христовом крштењу и појави Свотога Духа у облику голуба (Мт 3: 13–17; Мк 1: 9–11; Лк 3: 22; Јн 1: 32).¹⁶ Старозаветна представа лудог и безумног

¹⁵ Орнитоним *голуб* односи се и на следеће врсте птица: *C. livia*, *C. palumbus* (ОР: 149).

¹⁶ У иконографији је то посебно уочљиво – голуб је традиционално приказиван у Богојављењу и Благовестима, као и у одређеним типовима приказа Свете Тројице и евхаристије (Јовановић 2009: 522–524).

човека или многобројног народа голубом (Ос 7: 11; 11: 11) није оставила трага у хришћанској култури, с обзиром на то се голуб и голубица углавном сматрају симболом чистоте, љубави и безазлености, жртве (Лк 2: 24), као и симболом мира – на основу старозаветне приче о Ноју и голубици која је маслиновом гранчицом у кљуну објавила крај Потопа (1 Мој 8: 1–13) (в. GRGIĆ 1979: 241–242; ПЕТКАНОВА 1994: 68–69; БЕЛОВА 2001: 88–89; BIDERMAN 2004: 99; GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 238–239; ЈОВАНОВИЋ 2009: 522; WAJDA 2013: 309). Усложњена симболиком црвене боје, којом се означава проливена крв невиних, симболика голуба/голубице мења своје значењску вредност. У примерима тог типа она се тумачи као представа Исуса Христа, који је распећем искупио грехе човечанства, или Јована Крститеља, који је невин пострадао (БЕЛОВА 2001: 88).¹⁷ У ранохришћанској уметности голуб је приказиван као део рајског врта, што га одређује рајском птицом и симболом праведне душе (GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 238; ЈОВАНОВИЋ 2009: 522).¹⁸

Голуб у значењу Светог Духа чест је симбол у химнографским делима којима се прослављају Богојављење (ЗЦП 2021: 283, 289) и празници посвећени Светом Јовану Крститељу (ЗЦП 2021: 290, 292, 296), док се *чистиом толубицом, послаћеном Светим Духом, која је заволела њустийињски живоји, односно толубицом којој су крила украшена златиом, њрудом и молишвом*, у православној химнографији назива Света Параскева (ЗЦП 2021: 129, 131), а *златоустијајућом толубицом* Свети Јован Златоусти (ЗЦП 2021: 173).

У службама посвећеним српским светитељима симбол голуба или голубице најчешће има вредност рајске птице – њиме се представља душа праведника која након упокојења долеће до рајских вртова, а врло ретко и сам праведник за живота као онај који је очувао чистоту своје хришћанске вере. Употреба овог симбола везује се искључиво за дела непознатих крушедолских монаха и портрете светих Бранковића – мајке и њених синова, Свете Ангелине Бранковић, Светог архиепископа Максима Бранковића и Светог деспота Јована Бранковића.

Ослањајући се на, у хришћанској књижевности, устаљену представу раја као врта бујне вегетације и питоме фауне (Курцилус 1996: 305–333; Тутуш 2021), крушедолски монаси светитеље које прослављају представљају као голубове настањене у крошњама тог раскошног пејзажа. Света мајка Ангелина и Свети деспот Јован су *чедољубива њрлица* и *целомугрени толуб* – њихове највредније врлине атрибуту су симбола којим се означавају. Као и у претходним примерима, песник посебну пажњу посвећује мотиву крила – она су позлаћена, оплемењена врлинама и олакшана подвизима, чиме се, заправо, поручује да су ове две категорије духовног живота хришћанина

¹⁷ У српској средњовековној црквеној поезији такви примери употребе симбола голуба/голубице нису забележени.

¹⁸ „U simbolici nadgrobних spomenika golub je 'ptica duše', koja leti u raj i tamo sedi na drvetu života ili pije vodu večnog života, a izleće iz usta umirućih mučenika ili u svom kljunu nosi krunu mučenika” (BIDERMAN 2004: 99; в. и GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 238).

најнеопходније за достизање вечног блаженства. Поред тога, о величини и тежини њиховог достигнућа говори и начин самог птичијег кретања. Док је лет пустињске птице изнад поља и дрвећа симболично представљао отшелников подвиг за живота, човеков прелазак из земаљског света у свет небески приказан је као *узлажење*, односно *узлејање* голуба/голубице на финик, дрво рајског врта,¹⁹ или на небеске висине. Притом, битно је истаћи да се у стиховима посвећеним Светом деспоту Јовану тренутак смрти, тренутак разлучења душе од тела, јасно обележава као моменат метаморфозе праведника из обличја човека, које напушта и које припада овоземаљском свету, у обличје голуба, бића које може досегнути и само небо:

„По престављењу своме,
 Јоване преблажени,
 као *голуб целомудрени*
 на финик добродетељи узашао јеси,
 крила имајући позлаћена,
 којима узлетев,
 у рајској красоти настанио се јеси
 и божаственом храном наслађујући се
 с радошћу појеш:
 Славословимо те, човекољупче”
 (Непознати Крушедолац 1970в: 119);

„Узлетела јеси на небеса
 као *голубица чедољубива*
 што крила олакшава уздржањем
 и са птићима својим узвисила си се
 и достигла јеси тамо
 где се птице небеске премећу”
 (Непознати Крушедолац 1970б: 31).

У служби написаној за прослављање Светог архиепископа Максима симболу голуба додељује се другачија функција. У стихирама првог гласа, смештен у контекст библијске реминисценције о праведном Јосифу, који међу многобошцима у туђини остаје доследан својој вери и успева да одоли искушењима и сачува се од греха (1 Мој 39: 1–23), симбол голуба, атрибуиран као *чистиј*, што би значило *бели*, *неујрљан* *трехом*, бива искоришћен за означавање врлина и животних околности Светог Максима препознатих у животу праведног Јосифа:

„Од детињства целомудрије љубећи, оче,
 и младосни узрасте цвет цркве,
 Јосифу подражавајући прекрасно међу иноплеменицима
 као *чистиј голуб веру сачувао јеси*,

¹⁹ О симболици финика у српској средњовековној црквеној поезији в. Тутуш 2021: 105–108.

премудар и богоугодан јавио си се,
па ти се зато сви и диве,
Максима достоблажени⁷
(НЕПОЗНАТИ КРУШЕДОЛАЦ 1970а: 471).

2.2.3. СИМБОЛ ЛАСТАВИЦЕ. Ластавица (*Hirundo*),²⁰ птица селица и певачица, „витког тела, дугачких уских крила и дубоко зарезаног репа, обично плавичастоцрног перја на леђима, а одоздо бела, која се храни инсектима и врло брза у лету” (РСКНЈ 3: 240),²¹ још једна је птица за коју је средњовековни човек сматрао да живи у рајском врту. Видевши је као првог сигурног весника пролећа, слушајући њен пријатан цвркут под стрехама својих домова и других грађевина, или у крошњама олисталог дрвећа, спознавши њену брижну природу, видљиву у старању за младе, она је лако могла постати део рајске сценографије.

Старозаветна традиција приказивања човека у невољи и мукама, који своју молитву за помоћ гласно упућује Господу, ластавицом која пишти (Ис 38: 14) утицала је и на средњовековно симболично значење ове птице. Тако се она, осим што је сматрана симболом васкрсења и људи ослобођених од греха (GRGIĆ 1979: 373; VIDERMAN 2004: 194; БЕЛОВА 2001: 157), на основу свог оглашавања у средњовековним бестијаријима тумачила и као симбол душе која је спремна да се покаје (VIDERMAN 2004: 196) или која оплакује почињене грехе (DÜRRIGL – FATOVIĆ-FERENČIĆ 2012: 379). Међутим, у православној химнографији ластавичин пој се карактерише као радостан, благодатан и спасоносан говор, беседа или песма – Свети Јован Златоусти, један од тројице светих јерарха православне цркве, назива се *блаіоілаіољивом, мноіоіласном и златіоусіом ластіавицом* (ЗЦП 2021: 172, 173; в. и ПЕТКАНОВА 1994: 70–71).

Стару српску црквену поезију ластавица настанује током XIV и XV века, појући у делима двојице писача пећког поднебља – Данила и Марка. Симболом ластавице тако се означавају два српска светитеља, архиепископи Арсеније и Никодим. У оба примера светитељ се назива *божастівенном ластіавицом*, чиме се сигнира његова праведност и светост, припадност сфери непролазног, а самим тим и небески рај као место његовог пребивања. Њихово поистовећивање са ластавицом учињено је на основу препознатљивог ластавичиног поја, кликтавог и радосног – светитељи, попут ластавица, оглашавају пут покајања као једини пут до вечног спасења и живота у рају.²²

²⁰ Орнитоним *ластіавица* може се односити и на следеће птице: *H. rustica*, *Apus*, *A. apus*, *Delichon urbicum* (ОР: 172).

²¹ Сличне дефиниције ластавице, синонима за ласту, дате су и у другим речницима српског језика: РСКЈ 3: 168; РСЈ: 629.

²² На основу, у средњовековним текстовима, забележеног тумачења ластавичиног поја као тужног оплакивања почињених грехова (VIDERMAN 2004: 196; DÜRRIGL – FATOVIĆ-FERENČIĆ 2012: 379) могуће је и другачије разумевање тог кључног мотива. Међутим, с обзиром на радостан и похвалан тон стихова у којима се јавља, а којима се светитељ прославља због

Они то чине на један посредан начин, чудотворењем, тј. благоухањем својих моштију, с тим да се наведени мотиви гласа и покајања могу протумачити и као саопштавање о њиховој проповедничкој делатности, ширењу речи јеванђеља, коју су, сасвим сигурно, као високи црквени великодостојници, предано и трудољубиво спроводили. Постојање истих мотива, наведених истим редоследом, тако да чине готово истоветну песничку слику, сведочи о угледању Марка Пећког на свог књижевног и црквеног претходника и о *Служби Свeтiом архиепiскоу Арсенију* као сасвим извесном предлошку за писање *Службе Свeтiом архиепiскоу Никодиму*:

„Засија свесветли данас светитеља спомен,
верне просветљавајући
и потоке благоухања неоскудно точећи,
у који сабравши се,
цветовима добропесменим главе своје овенчавши,
просветљеног Арсенија хвалама штујмо
и освештаној глави његовој радосно узгласимо:
Радуј се, *божасiвeна ласiавице*
шiо свима iласи iуиi iпокајања,
радуј се, што благоухањем гробнице твоје
показа живљење своје,
радуј се, надо свих што те хвале,
прилежно моли за душе наше
(Данило Пећки 1970: 17);

„Засија данас свесветли светитеља спомен
што верне просветљава
и потоке благоухања неоскудно точи,
и у тај дан сабравши се
цветовима добропесменим главе своје овенчавши
првосвештена Никодима штујмо
и освештеној му глави радосно узгласимо:
Радуј се, *божасiвeна ласiавице*
шiо свима оiлашаваш iуиi iпокајања,
радуј се, јер благоухање гробнице твоје
јавља живљење твоје,
радуј се, надо свију хвалитеља твојих”
(Марко Пећки 1970: 217).

3. Инсекти – пчела. Символизам пчеле (*Apis, Apis mellifera*), малог, крилатог инсекта „из реда опнокрилаца са отровном жаоком, који живи у организованој заједници, скупља сок и цветни прах неких биљака и ствара мед и восак, ради чега се и гаји” (РСЈ: 1099), у хришћанској уметности почива

чудеса која се дешавају на корист окупљеног верујућег народа, читалачки утисак, ипак, иде у смеру разумевања оглашавања покајања као радосног чина којим се човеку отварају врата вечног живота, вечне радости.

на њеној марљивости и трудољубивости (GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 680). Њен смисао за ред и рад, њена брига за кошницу и преданост у сакупљању полена условили су да она постане узор хришћанима, симбол сложене хришћанске заједнице, човековог стремљења ка праведном животу и Божије искре у човеку (GRGIĆ 1979: 454; ПЕТКАНОВА 1994: 86; БЕЛОВА 2001: 213–214; GERBRAN – ŠEVALIJE 2009: 681; WAJDA 2013: 313). Поред тога, њена корисност и племенитост, као и чињеница да поседује крила и креће се у ваздуху, учиниле су је и симболом човечије душе и омогућиле јој да понесе назив *Богородичине* или *Божјије ијџице* (VIDERMAN 2004: 293; о вези са Богородицом в. и GRGIĆ 1979: 454).²³ Старозаветна употреба пчеле за симболичну представу непријатеља (5 Мој 1: 44; Пс 118: 12) није оставила дубљег трага.

У српску црквену поезију симбол пчеле улази тек у XV веку са *Службом Светом кнезу Лазару* Непознатог Раваничанина и јавља се свега још једном, у *Акаџисџу Светиоме Сави* Непознатог Писца датираног XVI веком. Њоме се, дакле, представљају само Свети Сава и Свети кнез Лазар и то за свог овоземаљског живота. Атрибуира се као *мудра*, *ијрудољубива* и *мнојорадљива* и увек је носилац позитивног значења.²⁴

У стиховима написаним за прослављање косовског мученика, Светог кнеза Лазара, пчела се увек доводи у везу са етичком и духовном категоријом врлине – свети кнез, који је живео животом праведника, духовно узрастао, поднео мученичку смрт и на крају се посветио, на корист свом народу, поистовећује се са пчелом која је сакупљала цветелике добродетели, а чијим се благовоњем верујући народ, након његовог упокојења, надахњује:

„Ко да те не блажи,
буднога делатеља заповести Божјих,
или ко да не похвали свекрасно твоје живљење,
јер сабрао јеси као ичела ијрудољубива
мнојоцветиине добродетели
иштући да вечном славом земаљску размениш”
[...]
(Непознати Раваничанин 1970: 151–153);

„Живљењу твоме, Лазаре, ко да се не диви,
сбрао си као ичела мудра
мнојџиво цветиоликих добродетели,
којима и красећи се, облагоухаваш нас”
(Непознати Раваничанин 1970: 171).

Симболом пчеле у *Акаџисџу Светиоме Сави* такође се посредују светитељева добра дела учињена за време овоземаљског бивствовања, с тим да она долазе из домена Савиног рада на утврђивању хришћанства – реч је

²³ О богатој симболици пчеле у српској обредној лирици видети Дракулић Козић 2019.

²⁴ Симбол пчеле посредно се јавља и у *Служби Светом Сџефану Дечанском* Григорија Цамблака (ЦАМБЛАК 1970: 345).

о проповедничком подвигу учињеном зарад добра читавог отачаства и Савиним напорима да српску цркву и народ у њој што више приближи Христу. У овом примеру активирани су друга својства пчеле и њеног живота – мед и саће. Њихово симболично значење односи се управо на добро које је након Саве његовом народу остало – на духовну храну, слатку и хранљиву, захваљујући којој он, и много времена након светитељевог упокојења и у околностима битно различитим и неповољнијим од његовог времена, успева да се нахрани и опстане:

„Радуј се, трудољубиви делатељу,
што свој талант по заповестима Божјим умножи,
радуј се, рабе Христов,
што иго његово понесе усрдно,
радуј се, мноґорадљива *йчело*,
щїио мед у саћу обилно својима домаћим сабра,
радуј се, што лењиве покрену својим врлинама,
радуј се, што колебљиве укрепи својим подвизима,
радуј се, света руко што припреми стазе праве,
радуј се, апостолима у труду и подвизима
ревности сатрудниче,
радуј се, делатељу Господњи,
што у први час дође,
радуј се, светитељу Саво, српски просветлитељу”
(Непознати Писац 1970: 219).

4. Закључак. Сагледавањем симболичног значења *јелена*, *ййишце*, *орла*, *їолуба*, *їолубице*, *їрлице*, *ласїавице* и *йчеле* долази се до закључка да су стари српски песници светитеље које су прослављали врло пажљиво поистовећивали са неком од наведених животиња. Показује се да је њихов одабир, заснован пре свега на библијском књижевном искуству, у којем је симболично значење именованих животиња већ одређено, зависио од неколико чинилаца.

Уколико су желели да представе светитеља као овоземаљског праведника одлучивали су се за симболе *јелена*, *йусїињске ййишце*, *їрлице*, *їолуба* и *йчеле*. Реч је о животињама чије се поље деловања везује за земаљску површину (*јелен*), или простор мање (*йчела*) или више изнад ње, на небу, али, ипак, очигледно повезан са земљом (*йусїињске ййишце* и *їрлице* које живе у високом дрвећу и стенама, близу неба, али не и на њему; *їолуб* без спомена крила). Притом, употреба наведених зооморфних симбола јасно је разграничена – *јеленом* се представља праведник на самом почетку свог монашког пута, *йусїињском ййишцом* и *їрлицом* отшелник који истрајава у подвигу, *белим їолубом* праведник који није упрљан грехом, а *йчелом* праведник који се обогатио врлинама или који је радио за добро свог народа.

Представе праведника након упокојења, тј. светитеља као небеског заштитника, обележене су употребом симбола *орла*, *їолуба*, *їолубице* и *ласїавице*. У примерима овог типа посебна пажња се посвећује мотиву крила

(њиховом изгледу, начину настанка), која омогућавају узлетање са земље, и месту где се те птице, након напуштања земље, настављају. Њихово локусно одредиште везује се за онострани свет, представљен раскошним рајским вртом или небесима. И међу њима је уочљива одређена доследност – светитељ који се велича због заштите пружене верујућем народу или од којег се заштита молитвено тражи изједначава се са снажном грабљивицом, *орлом* раширених крила; душа праведника разлучена од тела са *јолубом* или *јолубицом*, а *ласџавицом* светитељ који се чудотворењем оглашава са онога света.

На основу времена појављивања као старији симболи издвајају се симболи *јелена* (XIII век), *ласџавице* и *орла* (XIV век), а као млађи *јрлице*, *јчеле* (XV век), *јолуба* и *јолубице* (XVI век), при чему се, као најприсутнији, истиче симбол *орла*, константан од XIV до XVII века.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белова, Олга Владиславовна. *Славјанский бесџиарий*. Москва: ИНДРИК, 2001.
- БИБЛИЈА: *Светџо јисмо Сџарој и Новој завџи*. Стари завет по преводу Ђуре Даничића и Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог владике Николаја. Ваљево: Глас Цркве, 2005.
- Данило Пеђки. Служба Светом архиепископу Арсенију Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 7–47.
- Дракулић Козић, Наташа. Долете пчелка од Бога – симболика пчеле у српској обредној лирици. Драган Бошковић и Часлав Николић (ур.). *Срџски језик, књижевност, умејност*. Књ. 2. Тако мале ствари: интимно у књижевности и култури. Крагујевац: ФИЛУМ, 2020, 235–243.
- ЗЦП: *Зборник црквених бојослужбених јесама*. Епископ зворничко-тузлански Фотије (ур.). Београд: Штампарија Издавачке фондације Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2021.
- Јовановић, Зоран М. *Кроз двџри ка светџосџи: лексикон лиџурџике, симболике, иконографџе и џрадиџељсџива јравославне цркве*. Београд: Пирг, 2009.
- Курцијус, Ернст Р. *Евројска књижевност и латџински средџњи век*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- Мак Данијел, Гордон. *Данилови насџављачи: Данилов Ученик, груџи насџављачи Даниловој зборника*. Београд: Српска књижевна задруга, 1989.
- Марко Пеђки. Служба Светом архиепископу Никодиму. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 201–245.
- Непознати Девичанац. Служба Светом Јоаникију Девичком. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 365–407.

- НЕПОЗНАТИ КРУШЕДОЛАЦ. Служба Светом архиепископу Максиму Бранковићу. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1970а, 465–499.
- НЕПОЗНАТИ КРУШЕДОЛАЦ. Служба Светој мајки Ангелини Бранковић. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 3. Београд: Српска књижевна задруга, 1970б, 7–49.
- НЕПОЗНАТИ КРУШЕДОЛАЦ. Служба Светом деспоту Јовану Бранковићу. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 3. Београд: Српска књижевна задруга, 1970в, 51–131.
- НЕПОЗНАТИ КУПИНОВЉАНИН. Служба Светом деспоту Стефану Бранковићу. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 409–463.
- НЕПОЗНАТИ ПИСАЦ. Акатист Светом Сави. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 3. Београд: Српска књижевна задруга, 211–239.
- НЕПОЗНАТИ РАВАНИЧАНИН. Служба Светом кнезу Лазару. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 143–199.
- ОР: *Орнџолошки речник: имена џиџиц*. Прир. Дејан Милорадов, Васа Павковић, Слободан Пузовић, Јавор Рашајски. Нови Сад: Матица српска, 2016.
- ПАЈСИЈЕ. Служба Светом Симону. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Београд: Српска књижевна задруга. Књ. 3. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 301–353.
- ПЕТКАНОВА, Донка. *Средновековна лиџераџурна симболика*. Софија: Време, 1994.
- РСЈ: *Речник срџској језика*. Ур. Милица Вујанић и др. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСКЈ 1: *Речник срџскохрвајској књижевној језика*. Књ. 1. Ур. Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- РСКЈ 2: *Речник срџскохрвајској књижевној језика*. Књ. 2. Ур. Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- РСКЈ 3: *Речник срџскохрвајској књижевној језика*. Књ. 3. Ур. Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1969.
- РСКНЈ 1: *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика*. Књ. 3. Ур. Михаило Стевановић и др.). Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1965.
- РСКНЈ 2: *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика*. Књ. 8. Ур. Михаило Стевановић и др.). Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1973.
- РСКНЈ 3: *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика*. Књ. 11. Ур. Митар Пешикан и др.). Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1981.
- РСКНЈ 4: *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика*. Књ. 18. Ур. Даринка Гортан – Премк и др.). Београд: САНУ, Институт за српски језик, 2010.
- ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ. Служба Светом Сави. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 1. Београд: Српска књижевна задруга, 1970а, 219–293.

- ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ. Заједнички канон Светоме Симеону и Светоме Сави на осам гласова. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 1. Београд: Српска књижевна задруга, 1970б, 315–447.
- ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ. Служба Светом Петру Коришком. Ђорђе Трифуновић (прир.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 1. Београд: Српска књижевна задруга, 1970в, 467–507.
- ТОМИН, Светлана. Мотив ујелењења душе код Теодосија Хиландарца. Оливера Радловић (ур.). *Тумачења књижевної дела и методика насџаве*. Први део. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008, 91–102.
- ТОМИН, Светлана. *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум, 2007.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе. Ђорђе Трифуновић (ур.). *Сџара књижевности*. Београд: НОЛИТ, 1965, 142–180.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. Белешке о делима у Србљаку. Ђорђе Трифуновић (ур.). *О Србљаку*. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 271–366.
- ТУТУШ, Николина. Флорална симболика у култним списима посвећеним светим Бранковићима. Маја Анђелковић и Мирјана Секулић (ур.). *Савремена џроучавања језика и књижевности*. Година IX. Књ. 2. Крагујевац: ФИЛУМ, 2018, 13–21.
- ТУТУШ, Николина. Слика раја у српској средњовековној црквеној поезији. Драган Бошковић и Часлав Николић (ур.). *Срџски језик, књижевности, уметности. Јевреји*. Књ. 2/2. Крагујевац: ФИЛУМ, 2021, 101–115.
- ФИСИОЛОГ. *Средњовековни медицински сџиси*. Милорад Лазић и Љубомир Котарчић (пр.). Београд: Српска књижевна задруга, 1989.
- ЦАМБЛАК, Григорије. Служба Светом краљу Стефану Дечанском. Ђорђе Трифуновић (пр.). *Србљак: службе, канони, акаџисџи*. Књ. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1970, 305–349.
- ШПАДИЈЕР, Ирена. Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца. *Прилози за књижевности, језик, исџорију и фолклор* 76 (2010): 3–17.

*

- ANGUŠEVA, Adelina, Margaret DIMITROVA. Ćedonenavistъnyi vranъ: Gavran – mrzitelj potomaka u srednjovjekovnim slovenskim tekstovima. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.). *Knjiъevna џivotinja. Kulturni bestijarij*. II dio. Zagreb: Hrvatska sveuĉilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012, 289–306.
- BIDERMAN, Hans. *Reĉnik simbola: alhemja, astrologija, kabala, mitovi, legende, bajke, magija, brojevi, језик, folklor, џivotinje, biljke, heroji, heraldika, religije*. Beograd: Plato, 2004.
- BRNĀIĆ, Jadranka. џivotinje u Bibliji i biblijskoј duhovnosti. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.). *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Hrvatska sveuĉilišna naklada, 2007, 53–80.
- DÜRRIГL, Marija-Ana, Stella FATOVIĆ-FERENĀIĆ. џivotinje u hrvatskoglagoljskim ljekarušama. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.). *Knjiъevna џivotinja. Kulturni bestijarij*.

- II dio. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012, 373–387.
- GERBRAN, Alen, Žan ŠEVALIJE. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Stylos art: Kiša, 2009.
- GRGIĆ, Marjan. Golubica; Jelen; Lastavica; Orao; Pčela; Ptice. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Anđelko Badurina i dr. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umetnosti, 1979, 241–242; 296; 373; 440–441; 454; 495.
- GROSSEL, Marie Geneviève. Ptice u Svetom pismu, u knjigama i pjesmama: lik ptice u srednjovjekovnoj poetici. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.). *Književna životinja. Kulturni bestijarij*, II dio. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012, 263–286.
- VISKOVIĆ, Nikola. *Kulturna zoologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009.
- WAJDA, Anna Maria. The Biblical World of Animals. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 66/4 (2013): 293–315.

Николина Тутуш

ЗООМОРФНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРАВЕДНИКОВ В СЕРБСКОЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЦЕРКОВНОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

В работе рассматривается символика *олень, птицы, орла, горлицы, голубя, голубки, ласточки и пчелы* в старосербской церковной поэзии – их функции, значения, возможное происхождение и время появления. Наблюдается, что это символы, передающие положительные ценности средневекового христианского учения и миропонимания, основная функция которых связана с представлением праведника, как при его земной жизни, так и после смерти, когда он становится святым, небесным покровителем своего отечества. Сравнительный анализ с библейскими текстами и предшествующим им определённым корпусом церковной поэзии проливает свет на их книжное происхождение – старые сербские поэты чаще всего берут символы из общехристианской, библейской сокровищницы и используют их для выражения своего содержания. Интерпретация их значения показывает определённые закономерности их употребления, исходя из реальных особенностей как самого животного (его физических особенностей), так и образа его жизни (среда обитания, способ передвижения, роль в животном и человеческом мире). Символ *олень* – лесного животного, используется для изображения праведника в самом начале его монашеской жизни, он опосредует любовь праведника к Богу и его желание служить Ему. Символ *пустынной птицы и горлицы*, птиц, живущих не на земле, а в кроне деревьев и дуплах скал, означает отшельника, упорно продолжающего свои подвиги в пустыне, пока *пчела*, крылатое насекомое, также не

связанное исключительно к земной сфере, является символом праведника, собравшего множество достоинств. *Орёл* – представляет святого как небесного защитника тех, кто обращается к нему с молитвой, *голубь* и *голубка*, с которыми связан мотив крыльев, святых как обитателей райского сада, *голубь* без расправленных крыльев – праведника при жизни, а *ласточка* – святого, возвещающего о себе с помощью чудес из потустороннего мира.

Исходя из всего, можно сделать вывод, что символика животных представляет собой важное, сложное и динамичное поэтическое поле сербской средневековой церковной поэзии, а её авторы – опытные и умелые литературные деятели, сумевшие духовный и религиозный мир своего времени, на высоком эстетическом и литературном уровне изобразить с помощью вразумительного животного мира.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Зорана Ђинђића 2, Нови Сад
nikolina.tutus@ff.uns.ac.rs

Примљен: 23. јуна 2023. године
Прихваћен за штампу јула 2023. године